

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/32/131-137>

Elməddin Hilallı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
magistrant
elmeddinh005@gmail.com

VƏTƏNDAŞLIĞIN ƏLDƏ EDİLMƏSİ ƏSASLARI

Xülasə

Müasir demokratik cəmiyyətdə vətəndaşlığın mahiyyətini vətəndaşla dövlət arasında hüquqi münasibət dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, ölkənin siyasi sistemi və.s məsələlər təşkil edir. Vətəndaşlıq institutu hələ də formalaşmaqdadır və obyektiv səbəblərə görə çox dinamikdir. Vətəndaşlıq institutu iki sosial-hüquqi funksiyanı yerinə yetirir: insan hüquqlarının müdafiəsi vasitəsi və dövlətin maraqlarını müdafiə edən institut kimi çıxış edir. Hər bir dövlət suverenlik prinsipini rəhbər tutaraq, öz funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün öz ərazisində yerləşən şəxsdən şəxs üçün müəyyən edilmiş davranış qaydalarına əməl etməyi və dövlətin həvalə etdiyi vəzifələri yerinə yetirməyi tələb edir.

Vətəndaşlıq sabit hüquqi əlaqədir, fərdi və kollektiv hüquq subyekti arasında ictimai davam edən mütləq hüquqi münasibətdir. Davamlı xarakter vətəndaşlıq doğulduğu andan yaranır və bir qayda olaraq bir insanın ölümü ilə dayandırılır. Vətəndaşlıq fərd doğulduğu andan yaransada, onun dəyişdirilməsi mümkündür. Filiasiya, naturalizasiya, optasiya, transfert vətəndaşlığın əldə edilməsi üsullarındandır. Filiasiya və naturalizasiya bu üsullar arasında daha geniş yayılmışdır. Filiasiya anadangəlmə vətəndaşlığın əldə edilməsini nəzərdə tutur. Naturalizasiya isə fərdin vətəndaşlıq əldə etmək istəyini göstərən hərəkətlərin həyata keçirilməsini əhatə edir.

Açar sözlər: vətəndaşlıq, vətəndaşlığın əldə edilmə əsasları, vətəndaşlıq haqqında qanun, filiasiya, naturalizasiya, konstitusiyaya

Elməddin Hilallı

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan
master student
elmeddinh005@gmail.com

Basics of obtaining citizenship

Abstract

The essence of citizenship in a modern democratic society is the legal relationship between the citizen and the state, state building, the development of civil society, the political system of the country, etc. The institution of citizenship is still being formed and is very dynamic for objective reasons. The institution of citizenship performs two social and legal functions: it acts as a means of protection of human rights and an institution that protects the interests of the state. Each state, guided by the principle of sovereignty, in order to ensure the fulfillment of its functions, requires the person located in its territory to follow the rules of conduct established for the person and to perform the duties assigned by the state.

Citizenship is a stable legal relationship, an absolute legal relationship that continues socially between an individual and a collective legal entity. Permanent character citizenship is created from the moment of birth and, as a rule, ends with the death of a person. If the citizenship is created from the moment of birth, it is possible to change it. Filiation, naturalization, option, transfer are methods of obtaining citizenship. Filiation and naturalization are more common among these methods. Filiation refers to the acquisition of citizenship by birth. Naturalization involves the implementation of actions that indicate the individual's desire to obtain citizenship.

Keywords: *citizenship, the basics of obtaining citizenship, citizenship law, filiation, naturalization, constitution*

Giriş

Qəbul edilir ki, dövlət anlayışı dörd elementdən ibarətdir: ölkə, vətəndaş, siyasi hakimiyyət və suverenlik. Dövlətin insan cəmiyyətini bir element kimi təşkil edən fərdlərlə münasibəti üçün etibarlı meyar vətəndaşlıqdır. İnsanlar vətəndaşlıq vasitəsilə hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Vətəndaşlıq dövlət və fərd arasındakı əlaqənin mərkəzi halqasıdır. Bu baxımdan, vətəndaşlıq anlayışının müxtəlif aspektlərini əks etdirən digər anlayışların da dərinədən öyrənilməsi tələb olunur.

Vətəndaşlığın əldə edilməsi əsasları. Vətəndaşlıq bir qayda olaraq, fərd doğulduğu andan yaransa da, onun dəyişdirilməsi mümkündür. Qanunvericilikdə vətəndaşlığın yaranması və xitamı mexanizmi tənzimləyən hüquqi faktlar əks olunur və vətəndaşlığın əldə edilmə üsulları müəyyənləşdirilir. Vətəndaşlıq bir qayda olaraq fərdin öz təşəbbüsü əsasında dəyişdirilə bilər. Bir sıra ölkələrdə vətəndaşlığın xitamı üçün hüquqi fakt rolunu hüquq pozuntusu oynayır. Bəzi ölkələrdə cinayət şəxsin vətəndaşlıqdan məhrum edilməsi üçün əsas ola bilər (Əsgərov, 2011: 295).

Vətəndaşlıq əldə etməyin ən geniş yayılmış üsulu filiasiyadır (doğuşla vətəndaşlıq əldə etmək). Filiasiya sözü latın dilindən gəlir filialis – filial, ingilis filiasiyası, fransız filiasiyası; konstitusiya hüququnda anadangəlmə vətəndaşlığın əldə edilməsi nəzərdə tutulur. Filiasiya şəxsin doğulduğu andan dərhal vətəndaşlıq əldə etməsidir. “Doğum faktı” vətəndaşlığın əmələ gəlməsi üçün kifayətdir, filiasiya üsulu ilə vətəndaşlıq əldə edilməsinin xüsusi bir prosedurası müəyyən edilməyib.

Filiasiya vətəndaşlıq hüququnun əldə edilməsinin əsas üsullarından biridir. Dünyanın bir çox ölkələrində insanların əksəriyyəti anadangəlmə vətəndaşlıq əldə edir. Filiasiya vətəndaşlıq əldə etmənin təbii yoludur, insanın iradəsindən asılı olmayaraq təzahür edir. Vətəndaşlığın təbii yolla əldə edilməsi zamanı şəxsin razılığı alınmır, onun təşəbbüsü tələb edilmir. Şəxs dövlətin mövcud qanunvericiliyi əsasında avtomatik olaraq həyata keçirilir.

Beynəlxalq və milli hüquqda vətəndaşlıq əldə etməyin bu üsulu çərçivəsində iki prinsip fərqləndirilir: “qan” (uşaq doğulduğu dövlətdən asılı olmayaraq valideynlərinin vətəndaşlığını qəbul etdikdə) və “torpaq” (uşaq ərazisində doğulduğu dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə). “Qan hüququ” və “torpaq hüququ” anadangəlmə vətəndaşlıq əldə etmək üçün tipik üsulları və ya tipik şərtlər toplusunu əks etdirir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində “qan hüququ”nun üstünlük təşkil edən əhəmiyyətinin “torpaq qanunu”nun məlum təsiri ilə birləşdirildiyi qarışıq sistem nəzərdə tutulur. Qanunvericilik "qan prinsipi"ni valideynlərin vətəndaşlığı baxımından şərh edir, heç də onların milliyyəti baxımından deyil. Uşağın doğum günündə hər iki valideyninin və ya valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olduqda (uşağın doğulduğu yerdən asılı olmayaraq) uşaq Azərbaycan vətəndaşlığını anadangəlmə əldə edir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi olan valideynlərindən doğulmuş uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi tanınmır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində biri əcnəbi, digəri vətəndaşlığı olmayan valideynlərdən doğulmuş uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi tanınmır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində vətəndaşlığı olmayan valideynlərdən doğulmuş uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı sayılır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən və hər iki valideyni məlum olmayan uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Naturalizasiya vətəndaşlıq əldə etməyin yollarından biridir, filiasiyadan sonra ikinci ən çox yayılmış formadır. İnsanın vətəndaşlıqdan imtina hüququnun tanındığı vaxtdan dünya ölkələrində naturalizasiya yayılmağa başladı. Ekspertlərin qeyd etdiyi kimi, orta əsrlər dövründə feodal dövlətlərində vətəndaşlıqdan çıxmaq qadağan edilmiş və hətta ölümlə cəzalandırılmışdı. Lakin artıq 19-cu əsrin ikinci yarısında etibarən artıq vətəndaşlıqdan şəxsin öz təşəbbüsü ilə çıxması mümkün idi.

Aydındır ki, ABŞ təcrübəsi tərəqqidə mühüm rol oynadı, burada 1868-ci ildə bir şəxsin siyasi səbəblərə görə öz xahişi ilə vətəndaşlıqdan imtina etmək azadlığı ilk dəfə elan edildi. Eyni zamanda, 19-cu əsrin ikinci yarısında bir sıra ölkələrdə naturalizasiyaya münasibət hələ də

vətəndaşlıqdan (millətdən) çıxmaq azadlığı hüququnun tanınmaması ilə məhdudlaşdırılmış və əngəllənmişdi (Nicole, 2016: 128).

XX əsr beynəlxalq hüquqda və əksər müasir dövlətlərin qanunvericiliyində naturalizasiya geniş tanınan instituta çevrilir. Beləliklə, 1997-ci ildə qəbul edilmiş və 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Vətəndaşlıq haqqında Avropa konvensiyasında şəxsin könüllü olaraq başqa dövlətin vətəndaşlığını əldə etmək hüququ qeyd olunur. Bu konvensiya vətəndaşlığın əldə edilməsi, itirilməsi və bərpası üçün şərtləri və proseduraları, çoxlu vətəndaşlıq vəziyyətində fəaliyyət prinsiplərini tənzimləyir.

“Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığı haqqında” qanunda naturalizasiya üsulu ilə vətəndaşlıq əldə etmənin ümumi proseduru müəyyən edilib. Naturalizasiya üsulu ilə vətəndaşlıq əldə etmənin bəzi hallarda fərqli prosedur qaydalar nəzərdə tutula bilər, məsələn əcnəbi tərəfindən övladlığa götürülmüş uşağın yeni vətəndaşlıq qəbul etməsi.

Filiyasiya üsulu ilə vətəndaşlıq əldə edilməsindən fərqli olaraq, naturalizasiya zamanı şəxsin öz təşəbbüsü, vətəndaşlıq barədə şəxsin sərbəst iradəsi olmalıdır. Naturalizasiya bir şəxsin vətəndaşlıq əldə etmək istəyini göstərən hərəkətlərin həyata keçirilməsini əhatə edir. Filiallaşdırma zamanı, artıq qeyd edildiyi kimi, iradənin ifadəsi və aidiyyəti şəxsin müvafiq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi tələb olunur. Şəxsin iradə ifadəsi müvafiq ərizə (ona vətəndaşlıq verilməsi haqqında) təqdim etməklə ifadə olunan xarici vətəndaşlıqda vətəndaşlıq istəyi barədə şəxsin sərbəst iradəsidir.

Naturalizasiyanı Vətəndaşlıq əldə etməyin digər yollarından fərqləndirən, ərizəçinin qanunla nəzərdə tutulmuş bir sıra şərtlərə (tələblərə, senzuralara) riayət etməsini nəzərdə tutmasıdır. Bundan əlavə, vətəndaşlıq ərizəçisinə yeni dövlətin ərazisində yaşamağa uyğunlaşma imkanı verən "Vətəndaşlıq vəziyyətinə keçid dövrü" kimi xarakterizə edilə bilər. Göstərilən kontekstdə naturalizasiya, hər hansı bir dövlətin vətəndaşlığına qəbul olunmaq üçün bir şəxsin cavab verməli olduğu şərtlər, tələblər, senzuralar, prosedurlar məcmusudur.

“Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığı haqqında” qanunda Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına qəbul edilmə üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində son 5 il ərzində fasiləsiz olaraq qanuni əsaslarla yaşama şərti müəyyən edilib (1). Naturalizasiyanın əsas şərti oturaqlıq senzi, yəni müəyyən bir dövlətin ərazisində bir əcnəbinin az və ya çox uzun müddət yaşaması tələbidir. Əcnəbinin vətəndaşlıq məqsədi ilə dövlət ərazisində qalması üçün qanuni əsas beynəlxalq və daxili hüquqda yaşayış icazəsi adlanan xüsusi sənəddir. Məskunlaşmanın müddəti ölkələr arasında əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Ən çox yayılmış şərtlər 3-5 ildir, lakin həm daha kiçik (məsələn, Braziliyada portuqal dilində danışanlar üçün bir il), həm də xeyli uzun müddətə (məsələn, San Marino-da 22 il, Braziliyada portuqal dilində danışmayanlar üçün 30 il və s.) olduqca yaygındır. Oturaqlıq senzi ilə yanaşı, dövlətin rəsmi dilini bilmək də vətəndaşlıq üçün ən vacib tələblərdən biridir, çünki bu vətəndaşlıq şərti vətəndaşlıq üçün əsas tələb olan məskunlaşma ilə ayrılmaz bir əlaqədədir. Hüquqi ədəbiyyatda qeyd edildiyi kimi, vətəndaşlıq üçün tələb olunan yaşayış müddətinin müddəti tez-tez digər şərtlərin mövcudluğundan və ya olmamasından asılı olaraq müəyyən edilir. Beləliklə, naturalizasiya ölkəsi ilə eyni dildə danışan ölkələrdən olan insanlar üçün azaldıla bilər (yuxarıda göstərilən xarakterik nümunə Braziliyadır – müvafiq olaraq 30 il -1 il). Ərazi dəyişikliyi nəticəsində transfert və ya optasiya vasitəsilə bir dövlət vətəndaşlığının itirilməsi, digərinin isə əldə edilməsinin 3 növü fərqləndirilir. Müəyyən bir dövlətin ərazisində yeni dövlətin yaradılması və ya əvvəlki dövlətin süqutu ilə onun ərazisində bir neçə yeni dövlətin yaradılması; iki və daha çox dövlətin birləşməsinə gətirib çıxaran ərazinin qovuşması; müqaviləyə uyğun olaraq bir dövlət ərazisinin digərinə keçməsi (Əliyev, 2019: 438).

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı məsələləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri, “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” qanununu, habelə onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 52-ci maddəsini analiz etdikdən və hüquq ədəbiyyatına nəzər saldıqdan sonra vətəndaşlığa aşağıdakı kimi anlayış vermək olar:

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının anlayışı Konstitusiyanın 52-ci maddəsində şərh edilir. «Azərbaycan dövlətinə mənsub olan onunla siyasi və hüquq bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və

vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır». Bu anlayışdan nəticə çıxır ki, Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, başqa sözlə dövlətə aid olmasını təsdiqləyən, bu dövlətə siyasi və hüquqi cəhətdən bağlılığını öz əməlləri ilə sübut edən, həmçinin Konstitusiyada təsbit edilən hüquqlardan dəyərincə bəhrələnən və Konstitusiya ilə müəyyən edilən vəzifələri dərk edib onlara öz münasibətini bildiren şəxs Azərbaycan vətəndaşı sayılır (Dəmirov, 2010: 14).

Azərbaycan vətəndaşlığının əldə edilməsi əsasları “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” qanununda əks olunub. Həmin qanuna əsasən vətəndaşlığın əldə edilməsinin aşağıdakı əsasları mövcuddur:

1. Anadangəlmə yolu ilə, Şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşından doğulması;
2. Qəbuletmə yolu ilə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını qəbul edilməsi;
3. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş əsaslar mövcud olduqda;
4. Qanunda nəzərdə tutulmuş digər əsaslar mövcud olduqda

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul ümumi, güzəştli və ya sadələşdirilmiş qaydada həyata keçirilir.

Ümumi qaydada. Son 5 ildə qanuni əsaslarla fasiləsiz olaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan, qanuni gəlir mənbəyinə malik olan, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etmək öhdəliyini öz üzərinə götürmüş əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs, mənşəyindən, irqi və milli mənsubiyyətindən, siyasi və digər əqidəsindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini bilmək haqqında sənədi də təqdim edən şəxslər öz xahişi ilə bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını qəbul edə bilərlər. Əcnəbinin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşama müddəti qanunla müəyyən edilmiş qaydada daimi yaşamaq üçün icazə və ya qaçqın statusu aldığı gündən hesablanır. Əgər şəxs il ərzində üç aydan çox olmayan müddətə Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etmişsə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşama müddəti fasiləsiz sayılır (1).

Azərbaycan vətəndaşlığının güzəştli əldə edilməsi yuxarıda göstərilən ümumi qaydalardan müəyyən istisnaları nəzərdə tutur. Aşağıdakı hallarda əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bu maddənin birinci hissəsində göstərilən müddət nəzərə alınmadan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul edilə bilər:

1) şəxsin elm, texnika, mədəniyyət və ya idman sahəsində yüksək nailiyyətləri olduqda;

2) şəxs Azərbaycan Respublikası üçün xüsusi maraq doğurduqda və digər müstəsna hallarda. Bu hallarda əcnəbinin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul edilməsinin məqsədəuyğunluğu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən əsaslandırılır. Azərbaycan Respublikası qarşısında xüsusi xidmətləri olan şəxs bu maddənin birinci hissəsində göstərilən şərtlər nəzərə alınmadan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul edilə bilər. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul haqqında ərizə verən şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş dövlət quruluşunun zorakılıqla dəyişdirilməsini tələb etdikdə, dövlət təhlükəsizliyinə, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığına və ya mənəviyyətinə zərər vuran hərəkətlər etdikdə əhali, irqi, dini və milli müstəsnalığı təbliğ edir, terror fəaliyyəti ilə bağlıdır, onun vətəndaşlıq üçün müraciəti rədd edilir. (1) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul haqqında qərar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 20-ci bəndinə uyğun olaraq qəbul edilir. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul haqqında ərizə verən şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada və məbləğdə dövlət rüsumu ödəyir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda. Azərbaycan Respublikası “Vətəndaşlıq haqqında” və “İkili vətəndaşlığın qarşısının alınması ilə bağlı” konvensiyaları ratifikasiya edir. Bu beynəlxalq sənədlərdə müəyyən edilmiş əsaslar vətəndaşlığın əldə edilməsi əsası sayılır. Bu əsaslar bir qayda olaraq optasiya və tranferdir. Optasiyada iki dövlət ayrılır və şəxsə seçim imkanı verilir. Yəni şəxs iki dövlət arasından

könüllü olaraq birinin vətəndaşlığını qəbul edir. Transfert üsulu ilə vətəndaşlıq isə iki dövlətin birləşməsi ilə mümkün olur. Bu zaman isə şəxs seçim edə bilmir. Yeni yaranmış dövlətin vətəndaşlığını qəbul edir.

Vətəndaşlığın bərpası (renaturalizasiya). Keçmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmuş və ya vətəndaşlığına xitam verilmiş şəxs “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığı haqqında” qanunun 14-cü maddəsinin yeddinci hissəsində göstərilən məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla onun xahişi ilə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına bərpa edilə bilər. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına bərpa edilməsi üçün müraciət edən şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada və məbləğdə dövlət rüsumu ödəyir. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığının bərpası haqqında qərar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 20-ci bəndinə uyğun olaraq qəbul edilir.

Qanunda nəzərdə tutulmuş digər əsaslar mövcud olduqda. Doğum, vətəndaşlığa qəbul, onun bərpası, şəxsin vətəndaşlıq alması faktları ilə yanaşı, digər halların, xüsusən də beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş halların baş verməsi ilə bağlı ola bilər. Bu hallardan biri, iki və ya daha çox dövlətin öz aralarında razılığa gələrək, bəzi vətəndaşlarının müqavilə ilə müəyyən edilmiş müddətdən əvvəl Razılığa gələn dövlətlərdən birinin vətəndaşlığını seçmək hüququ əldə etməsi variantıdır.

Bir qayda olaraq, belə bir müqavilə dövlətlərin ərazisi dəyişdikdə müəyyən edilir. Azərbaycan vətəndaşlığını əldə etmək üçün digər əsaslar arasında valideynlərin, övladlığa götürənlərin, qəyyumların, qəyyumların vətəndaşlığına riayət etmək üçün uşaqların vətəndaşlığı qaydaları da daxildir; fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslərin vətəndaşlığının qəyyumların vətəndaşlığına uyğunlaşdırılması. Bu hallarda Azərbaycan vətəndaşlığının əldə edilməsi və ya xitam verilməsi ümumi və ya sadələşdirilmiş qaydada rəsmiləşdirilir. 14 yaşından 18 yaşınadək uşağın Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığını əldə etməsi və ya ona xitam verilməsi üçün onun valideynin, övladlığa götürənin və ya qəyyumun vətəndaşlığına mənsub olduğu bütün hallarda uşağın yazılı razılığı tələb olunur.

Göründüyü kimi, vətəndaşlığın əldə edilməsi üsullarının siyahısı qeyri-məhduddur. Bu hal Qanunun tənzimlənmədiyi yeni sosial münasibətləri qəbul etməyə qadir dinamik bir model kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə vətəndaşlığın əldə edilməsi fərdlər üçün hüquq sayılır. Vətəndaşlığın verilməsindən imtina üçün əsas yoxdursa, dövlət bu vətəndaşlığı verməlidir. Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması sahəsində beynəlxalq müstəvidə mühüm addımlar atılır. Şəxsin hüquqlarının yorunmasına yönəlmiş bəzi beynəlxalq sənədləri nəzərdən keçirək.

Haaqa Konvensiyasında çox vacib bir məqama da aydınlıq gətirilir. Naməlum şəxslərin uşaqları doğum yerləri üzrə və ya aşkar edildikləri yer üzrə vətəndaşlıq əldə etməlidirlər. Əgər uşağın övladlığa götürülməsi uşağın əvvəlki vətəndaşlığının itirilməsinə səbəb olursa, onda belə itki yalnız o halda baş verə bilər ki, uşaq eyni zamanda övladlığa götürənlərin vətəndaşlığını əldə etsin (8).

30 avqust 1961-ci il tarixində Vətəndaşsızlığın ixtisar edilməsi haqqında Konvensiya qəbul edilmişdir. Konvensiyaya qoşulmuş dövlətlər öz ərazisində doğulan, əks halda vətəndaşlıq əldə edə bilməyən şəxsə öz vətəndaşlığının verilməsi barədə razılığa gəlmişdilər. Eyni zamanda, iştirakçı-dövlətlər razılaşıblar ki, əgər vətəndaşlıqdan məhrum edilmə şəxsi apatridə çevirirsə, həmin dövlətlər onu vətəndaşlıqdan məhrum etmirlər. Konvensiyada heç bir şəxsin və ya şəxslər qrupunun irqi, etnik, dini, yaxud siyasi əsaslara görə vətəndaşlıqdan məhrum edilməsinə yol verilməzliyi də qeyd edilmişdir (Smith, 2013: 516).

16 dekabr 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsi ilə hər hansı dövlətin ərazisində olan şəxslərin bu dövlətin hüduqları daxilində sərbəst hərəkət etmək və yaşayış yerini sərbəst seçmək hüququna malik olduğu, həmçinin, heç bir şəxsin öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən ölkəni tərk etmək və geri qayıtmaq hüququndan özbaşınalıqla məhrum edilməsinə yol verilməzliyi bildirilmişdir. 24-cü maddə ilə hər bir uşağın vətəndaşlıq əldə etmək hüququna malik olduğu qeyd edilmişdir. Paktın həmçinin bildirilir ki, dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının, əxlaqi dəyərlərin qorunması və qanunla nəzərdə tutulmuş

digər hallar istisna olmaqla, sadalanan bütün hüquqların heç bir halda dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılmasına yol verilmir (6).

Nəticə

Vətəndaşlıq mürəkkəb və çoxölçülü bir hadisədir, onun dərk edilməsinə yanaşmadan asılı olaraq səciyyələndirilə bilər. Vətəndaşlıq konstitusiyaya-hüquqi institut, şəxsin dövlətə mənsubluğunun xüsusiyyəti, subyektiv hüquq, hüquqi münasibət və ya şəxslə dövlət arasında sabit hüquqi əlaqə kimi qəbul edilə bilər. Bu vəzifələr həm ayrılıqda, həm də kombinasiyada vətəndaşlıq anlayışı kimi istifadə edilə bilər. Bizə elə gəlir ki, vətəndaşlıq, ilk növbədə, konstitusiyaya-hüquqi institut kimi, ikincisi, fərdin hüquqi statusu, onun subyektiv hüququ və konstitusiyaya-hüquqi statusunun əsası kimi nəzərdən keçirildikdə ən uyğun yanaşma olardı. Ən ümumi qəbul edilmiş anlayışı müəyyən etmək məsələsində müqayisəli metoddan istifadə edərək inkişafı aparmağa dəyər, burada bu gün mövcud olan vətəndaşlıq anlayışının əsas anlayışları arasında nəzəri əlaqə yaratmaq lazımdır. Hüquqi dövlət kimi vətəndaşlıq bilavasitə şəxslə dövlət arasında hüquqi əlaqədə ifadə olunur ki, bu da öz növbəsində fərd və dövlət arasında qarşılıqlı əlaqədə olan və bir-birindən asılı olan hüquq və vəzifələrin spesifik xarakterində olur. Fərddə dövlət arasında əlaqə unikalıdır, çünki o, onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin məcmusundan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasında vətəndaşlığın hüquqi statusu şəxslə dövlət - Azərbaycan Respublikası arasında siyasi-hüquqi əlaqədir, bunun əsasında Konstitusiyaya və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin ciddi şəkildə nizamlanmış sistemi təşkil edir. Hüquqi dövlət həm də cəmiyyətin qarşısında duran ümumi məqsədlərə nail olmaq prosesində, şəxsiyyətin azad, hərtərəfli inkişafı üçün ən əlverişli şəraitin yaradılması üçün qarşılıqlı məsuliyyətin olması ilə xarakterizə olunur. Ümumiləşdirsək deyə bilərik ki, vətəndaşlığın hüquqi dövləti şəxsiyyət və dövlət arasında sosial əməkdaşlıq formasıdır. Vətəndaşlığın hüquqi dövlətinin strukturu obyektədən, subyektlərdən (şəxs və dövlət), məzmunundan ibarətdir ki, bu da şəxsiyyətin və dövlətin qarşılıqlı müəyyənedici hüquq və vəzifələri kompleksində ifadə olunur. Azərbaycan Respublikasının və vətəndaşın hüquq, vəzifə və vəzifələrinin ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi mövcud problemlərin aradan qaldırılmasında fundamental amil, Azərbaycanın gələcək inkişafının təminatçısıdır.

Hüquqi dövlətin başlanğıc nöqtəsi və son məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatıdır. "Hər insanın vətəndaşlıq almaq hüququ var, heç kəs əsassız olaraq vətəndaşlıqdan məhrum edilə bilməz" bu ifadə İnsan Hüquqlar Bəyannaməsində əks edilib. Vətəndaşlığı olmayan şəxslər bəzi hallarda bir çox hüquqlardan məhrum edilir. Səsvərmə, işləmək, təhsil, tibbi yardım almaq və.s hüquqdan məhrum edirlər.

Vətəndaşlığın əldə edilməsi fərdlər üçün hüquq sayılır. Vətəndaşlığın verilməsindən imtina üçün əsas yoxdursa, dövlətlər tərəfindən vətəndaşlıq verilməlidir. Həmçinin, vətəndaşlığa xitam verilməsi prosedurunun bütün dövlətlərin qanunvericiliyində nəzərdə tutulmasına və bu prosedurun həyata keçirilməsi qaydaları və prosedurlarının əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsinə baxmayaraq, bütün dövlətlərin ümumi istəyi vətəndaşsızlıq hallarının azaldılmasıdır və buna görə də şəxsin vətəndaş olduğu dövlət tərəfindən öz hüquq və mənafələrini qorumaq imkanını itirməsi hallarını azaltmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Əsgərov, Z.A. (2011). Konstitusiyaya hüququ. Dərslik / Z.Əsgərov. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 760 s.
2. Nicole, S. (2016). Citizenship, Belonging, and Nation-States in the Twenty-First Century. Palgrave Macmillan US, 257 p.
3. Əliyev, Ə.İ. (2019). İnsan hüquqları. Dərslik / Ə.İ.Əliyev. Bakı: Nurlar, 352 s.
4. Dəmirov, A.H. (2010). Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Hüququn Əsasları. Dərs vəsaiti. / A.H.Dəmirov, Ş.N.İsmayılov, Q.F.Hüseynov. Bakı: Mütərcim, 196 s.
5. "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 30 sentyabr 1998-ci il, № 527-IQ.

6. BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının rəsmi internet səhifəsi: URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b00.html>
7. Smith R. (2013). Text and Materials on International Human Rights. Thied edition, New York: Routledge, 616 p.
8. BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarlığının rəsmi internet səhifəsi: URL: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>

Göndərildi: 11.02.2024

Qəbul edildi: 17.04.2024